

Березович Е. Л.

ЯЗЫК И ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА: ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

М. : Индрик, 2007. — 600 с.

Рецензована монографія, яка вийшла в серії «Традиційна духовна культура слов'ян», належить до етнолінгвістики — одного з тих напрямів, які зараз є визначальними і для світового мовознавства, і для лінгвоставістики. Авторка книги, доктор філологічних наук професор О. Л. Березович, завідувач кафедри російської мови і загального мовознавства Уральського державного університету, у своїй науковій діяльності дуже тісно пов'язана з однією з двох провідних шкіл зазначеного напрямку — Московською (іншою є, як відомо, Люблінська), і саме нинішній чільник цієї школи С. М. Толстая, є науковим редактором монографії. Це зайвий раз засвідчує плідність подібних зв'язків між академічною та вузівською наукою.

Книга складається з короткого, але дуже місткого вступу і п'яти розділів (1. Лексична семантика в етнолінгвістичній перспективі; 2. Людина і простір у дзеркалі мови; 3. Семантична реконструкція лексики і фразеології; 4. Культурні коди і культурний текст; 5. «Мовний міф»). Усі розділи складаються з підрозділів (напр.: 4.1. «Харчовий» код у дискурсі гри; 4.2. Явище лексичної ксеномотивації і т. д.), присвячених окремим темам і сюжетам, причому кожному з розділів, крім першого, також передують теоретичний вступ. Через усе це тематичне розмаїття прозирає чітка загальна смислова побудова монографії, яку О. Л. Березович окреслює так: від обґрунтування засад етнокультурного вивчення апелювальної і пропріальної лексики до етнолінгвістичного аналізу тематичних полів і реконструкції окремих складників останніх, далі — до вивчення категорій мови культури, а серед них — до «мовного міфу». Унаслідок цього окремо взяті підрозділи, цікаві самі по собі, набувають іще більшої ваги в контексті цілого. Варто додати, що авторка використовує відомості не лише російської, а й інших слов'янських і неслов'янських мов і культур. У цій обмеженій за обсягом рецензії ми сплинемося на моментах, важливих не лише для цього тексту, а й для порушених у ньому проблем і питань у ширшому науковому контексті їх опрацювання.

Як показують матеріали першого розділу, не надто модне зараз поняття лексичного поля набуває в етнолінгвістичних студіях

нового життя. Дуже важливим є окреслення авторкою структури тематичних полів, що в методологічному плані виступає як принципова схема їх аналізу й опису. Ця схема включає три рівні: 1) власне семантичний, який фіксує членування полем смислового простору, логіку, яка стоїть за цим членуванням, і взаємозв'язки даного й інших полів; 2) мотиваційний рівень, що охоплює моделі (тематичні коди) внутрішньої форми й подальшого смислового розвитку конститuentів поля, зовнішньо- і внутрішньомовне підґрунтя цих моделей і міжпольові відношення, у яких ці останні реалізуються; 3) рівень культурної символіки, що включає відношення полів та їхніх конститuentів до традиційних знакових систем, вторинних щодо мови; ці відношення розглядаються у статичності (у ракурсі взаємної проєкції мовних і культурних сенсів) та динаміці (у площині напрямку й закономірностей перекодування елементів, належних до цих двох сфер). Важливо наголосити, що авторка приділяє належну увагу етнолінгвістичному потенціалу ономастичної, зокрема топонімичної, семантики, у структурі якої вона виділяє концептуальне ядро, прагматичну зону і зв'язки в межах актуальних і віртуальних полів. О. Л. Березович також зазначає, що етнолінгвістичний аналіз цієї семантики має враховувати її «вертикальний» і «горизонтальний» аспекти, тобто ієрархію смислових шарів і місце топонімичної семантики у структурі поля, та її можливу подальшу еволюцію.

Заслуговує на увагу впровадження авторкою категорій ксеномотивації та ксенономінації, які відображають важливий різновид смислової еволюції топонімів та етнонімів. Ідеться про випадки, коли мотиваційна ознака, що лежить в основі вторинного вживання цих одиниць, є не конкретно реальною (чи гаданою) властивістю денотата, а рисою, що задається сприйняттям останнього у світі «наївної» ксенофобії як чогось чи когось чужого, унаслідок чого це чуже у свою чергу стає синонімом примітивності, дикості, варварства, ворожості, небезпеки, шкідливості, некорисності тощо. Слід додати, що застосування авторкою цих категорій в аналізі мовних фактів і взагалі науково виважене витлумачення нею некоректних, так би мовити, слів і виразів вигідно

відрізняється від тих випадків, коли такі одиниці або беззастережно оголошуються перлинами народної мови та мудрості, або з тих чи інших причин замовчуються, що також закріплює за ними статус «недоторканих» для об'єктивної оцінки.

У цьому зв'язку можна відзначити ту увагу, що її авторка приділяє, як джерелу вивчення етнічних стереотипів, семантико-мотиваційним відношенням, зафіксованим у внутрішній формі етнонімів та їхніх похідних (студії у цьому ж напрямку ведуться й у відділі романського, германського та балтійського мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, де вони були започатковані А. П. Непокупним). Пропонована авторкою методика створення ономазіологічного портрета *homini ethnici* передбачає концептуальний аналіз таких одиниць: 1) власне етноніми; 2) формальні експресивні відетноніми похідні, які водночас зберігають своє вихідне значення; 3) евфемістичні позначення з більш або менш зауальованим пейоративним забарвленням (рос. перен. *пятая графа*); 4) етнічні прізвиська (умотивовані вказівкою на місце проживання, мову, особливості зовнішності, поведінки, культури, звичаїв тощо); 5) відетноніми смислові похідні, а серед них семантичні деривати *sensu stricto*, формальні похідні з переосмисленим значенням твірної основи і фразеологізми; 6) ономастичні утворення, що включають етнонім. Теоретично дуже istotною є вказівка авторки на те, що отримані внаслідок такого аналізу відомості стосуються «мовної», а не «позамовної» дійсності, а також її спостереження, що на конотативний компонент етнічної семантики може впливати такий нібито випадковий чинник, як паронімічні відношення. Ці теоретичні тези й побудови istotно доповнюють висловлену свого часу В. А. Никоновим думку про наявність у етнонімів усього трьох планів значення: оетнонімічного (етимологічного), власне етнонімічного і (евентуально) відетнонімічного¹.

Повертаючись до топонімів, зауважимо, що, як це демонструє дослідниця, для традиційної культури актуальною є ще одна тенденція у вторинному вживанні лексем цього класу: це експансія топонімів «свого» світу як засіб засвоєння «чужих» просторів (для сучасної міської культури співвідношення між прецедентними топонімами мікро- і макросвіту є протилежним).

Дуже цінним видається встановлення авторкою у п'ятому розділі передумов, що сприяють появі зумовлених мовою міфів: це гносеологічні, власне мовні та прагматичні

чинники. Серед останніх, зокрема, виділяються етіологічна та магічна настанови, орієнтовані відповідно на походження і «правильний» *modus operandi*. Як свідчать матеріали розділу, використання мови не лише як інструмента для отримання знань, а й як джерела знань, будучи однією з головних засад її функціонування, у випадку традиційної ментальності (утім, і деінде) характеризується відсутністю чіткої межі між ім'ям та його денотатом і, отже, між мовою і позамовною дійсністю.

У розділі, присвяченому семантичній реконструкції лексики і фразеології, сюжет «Ропуха і жаба у призмі дериватів» цікавий у контексті зв'язків між етнолінгвістикою й етимологією, тим, що привертає увагу до проблем, пов'язаних із використанням у етнолінгвістичній реконструкції відомостей прямо протилежного характеру, а саме тих, що стосуються історико-етимологічного підґрунтя відповідних слів. Так, вирішуючи питання про лексему рос. *жаба* як твірну щодо назв захворювань, пов'язаних із хворобливими опухлюкостями (підставою тут, на думку авторки, виступає, серед різних реальних чи уявних рис цієї тварини, і її бородавчастість), варто було б узяти до уваги і запропоноване ще Я. Ендзеліном етимологічне співвідношення між цією слов'янською назвою і лит. жемайт. *gebinė* «білі прищі» (і також *gėbenė* / *gėbinė* «прищик, пухлина, пухир на носі» із тією ж локалізацією): на думку А. П. Непокупного, ці відомості свідчать, що внутрішньою формою псл. **žaba* була семантика пухирчастості². Водночас тут слід урахувати й можливість вторинних переосмислень, а також і суто міфологічного сприйняття відповідних патогенних симптомів: синкретизм такого сприйняття в даному разі ніби нейтралізує цілком дієву деінде опозицію твірної та похідної семантики. Крім того, дериватами, важливими для етнолінгвістичної реконструкції, тут видаються і такі дендрони, як укр. діал. *жабинець* чи *жабник*. З погляду ботаніків, мотивацію цих лексем слід пов'язувати з укр. *жаба* як народною назвою ангіни та стенокардії, оскільки відповідні рослини використовуються у традиційній медицині як засіб для лікування цих хвороб, пор. інші народні назви першої з цих рослин, укр. *грудна трава*, *горлянка*³. Наводячи деякі паралелі («жаб'ячих» (рос. *жабьих*) назв хвороб, О. Л. Березович згадує англ. *frog-in-the-throat* «хрипота», а також, і це важливо, медичний

² Див.: Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков / А. П. Непокупный и др.— К., 2005.— С. 160–173.

³ Назви рослин в українських загальнономовних словниках: науково-методичні рекомендації.— К., 2000.— С. 60.

¹ Никонов В. А. Этнонимия // Этнонимы.— М., 1970.— С. 12.

термін лат. *rana (ranula) linguae*⁴ із дослівним значенням «жаб(к)а язика». Можна зауважити, що і англ. *frog*, і лат. *rana* є синонімами не рос. *жаба*, а рос. *лягушка*, тобто позначають істоту не з бородавчатою, а, навпаки, з гладенькою шкірою. Проте істотнішим, до того ж у ширшому методологічному розумінні, тут видається те, що використання в етимологічному дослідженні народної номенклатури, і, як паралелей до неї, наукової термінології зайвий раз дає підставу порушити питання про необхідність спеціального вивчення походження цієї останньої, причому йдеться про етимологію не лише кореневу і навіть історико-дериваційну (як правило, вони тут цілком прозорі), а й ширшу, яка б з'ясувала конкретні зовнішньо- і внутрішньомовні обставини виникнення науково-номенклатурних одиниць (адже творяться вони не стихійно, а свідомо, цілеспрямовано і, так би мовити, «одноразово»), у

тому числі і з огляду на можливий вплив народно-номенклатурних моделей номінації.

Інформативності монографії значно сприяло б включення до її апарату лексичного покажчика; можливо, він і з'явиться в подальших виданнях цієї праці, на які вона заслуговує.

Отже, можемо стверджувати, що книга О. Л. Березович має непересічну наукову вартість. Вона відзначається не лише ретельним, навіть скрупульозним аналізом теоретико-методологічної проблематики і мовного фактичного матеріалу, а й потужною смисловою зарядженістю, даючи уявлення про те, де в царині етнолінгвістичних пошуків пролягає межа між відомим і невідомим, і де саме слід шукати ці «білі плями». Побажаймо ж авторці успіхів і в її нових пошуках.

Т. ЧЕРНИЦЬ,
С. С. ЄРМОЛЕНКО

⁴ Пор. аналогічну аргументацію в кн.: Этьмалагічны слоўнікі беларускай мовы.— Мінск, 1985.— С. 190.

Бацевич Ф. С.

ФІЛОСОФІЯ МОВИ : ІСТОРІЯ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИХ УЧЕНЬ : Підручник

К. : ВЦ «Академія», 2008. — 240 с.

Найзлюбленішою проблемою української національної освіти та науки є добротні сучасні підручники, написані державною мовою — такі, що відповідають сучасним світовим стандартам, основним принципам дидактики, відображають національні традиції, адже якісні підручники і навчальні посібники — дзеркало сучасної науки, запорука її розвитку.

Підготовка випівського підручника — складне завдання, що потребує від автора врахування низки принципів, а саме науковості, доступності, ілюстративності, міжпредметного зв'язку, зв'язок із життям тощо. Сучасний підручник може бути якісним тільки за умови, якщо його автор добре знає того, кому адресована його праця, він знає проблеми, що виникають при засвоєнні необхідного матеріалу. Саме таким автором є Ф. Бацевич, який має чималий досвід роботи зі студентською аудиторією. Вже багато років він читає у Львівському національному університеті ім. Івана Франка курси із «За-

гального мовознавства», «Філософії мови», тому рецензований підручник — плід багатолітньої праці.

Ця книга ілюструє поступ лінгвофілософської думки. Ф. Бацевич слушно зазначає, що «історія філософії мови існує у вигляді розрізнених, а часто й несумісних один з одним роздумів з цього приводу» (с. 7), ось чому назріла необхідність узагальнити й систематизувати напрацьоване.

Під час фахової підготовки філологів та філософів курс «Філософії мови» є необхідною складовою частиною для вишколу спеціалістів зазначеного профілю. Рецензований підручник є першим в Україні підручником з «Філософії мови», а тому він зацікавить усіх, хто вивчає лінгвофілософію і вдосконалює свої знання в цій сфері.

Підручник складається з чотирьох розділів, короткого термінологічного словника та списку літератури.

Слід зазначити, що, як правило, підручники мають традиційну структуру, куди вхо-